

Rapphönsen i Kvismaren

Patrik Rhönnsad

I Närke finns den tätaste rapphönsförekomsten i ett stråk från Hjälmaren västerut över Kvismaren och vidare mot Fjugesta. Tidigare var rapphönan något av en karaktärsart på slätten, men efter en dramatisk nedgång på 1950-talet finns nu endast en spillra kvar. Det är svårt att uppskatta förekomsten av arten eftersom den inte observeras så ofta och de fåglar ses rapporteras så sällan. Under sommaren 1996 åkte jag runt på vägarna i Kvismaren för att göra en inventering av trana, och gjorde då också en del observationer av rapphöns, tillräckligt många för att erhålla en bild av rapphönsstammen i området.

Område och material

Det inventerade området ligger runt Kvismaren, från Gällersta i väster till Odensbacken i öster, se figur 1. Området begränsas av länsvägen Kumla-Katrineholm i söder och landsvägen mellan Ön, Norrbyås och Resta i norr. Från Resta och mot sydost går gränsen väster om bebyggelsen Röhmmar, Råsta och Ytterby vidare mot Odensbacken. Fälten norr om kanalen från Rysjön till Gällersta ingår däremot inte. Den inventerade ytan omfattar ca 60 km².

Trakten är som bekant ganska flack och består till största delen av odlad mark. Slätten bryts av fyra mindre skogsområden: Sörön, Fiskingeskogen, Fornskinns mossen och Restamossen. Söder om Restamossen finns en mindre utdikad sjö, Råstasjön. Mitt i området ligger Kvismaresjöarna och Kvismare kanal, som rinner rakt igenom från väster mot öster.

Hela området har inventerats genom att en standardrutt på drygt tio mil körts varannan dag från 7 juni till 12 augusti. Rundan innehåller 20 fasta stopplatser och är lagd så att hela området skall kunna överblickas. Ytterligare stopp gjordes naturligtvis där anledning fanns.

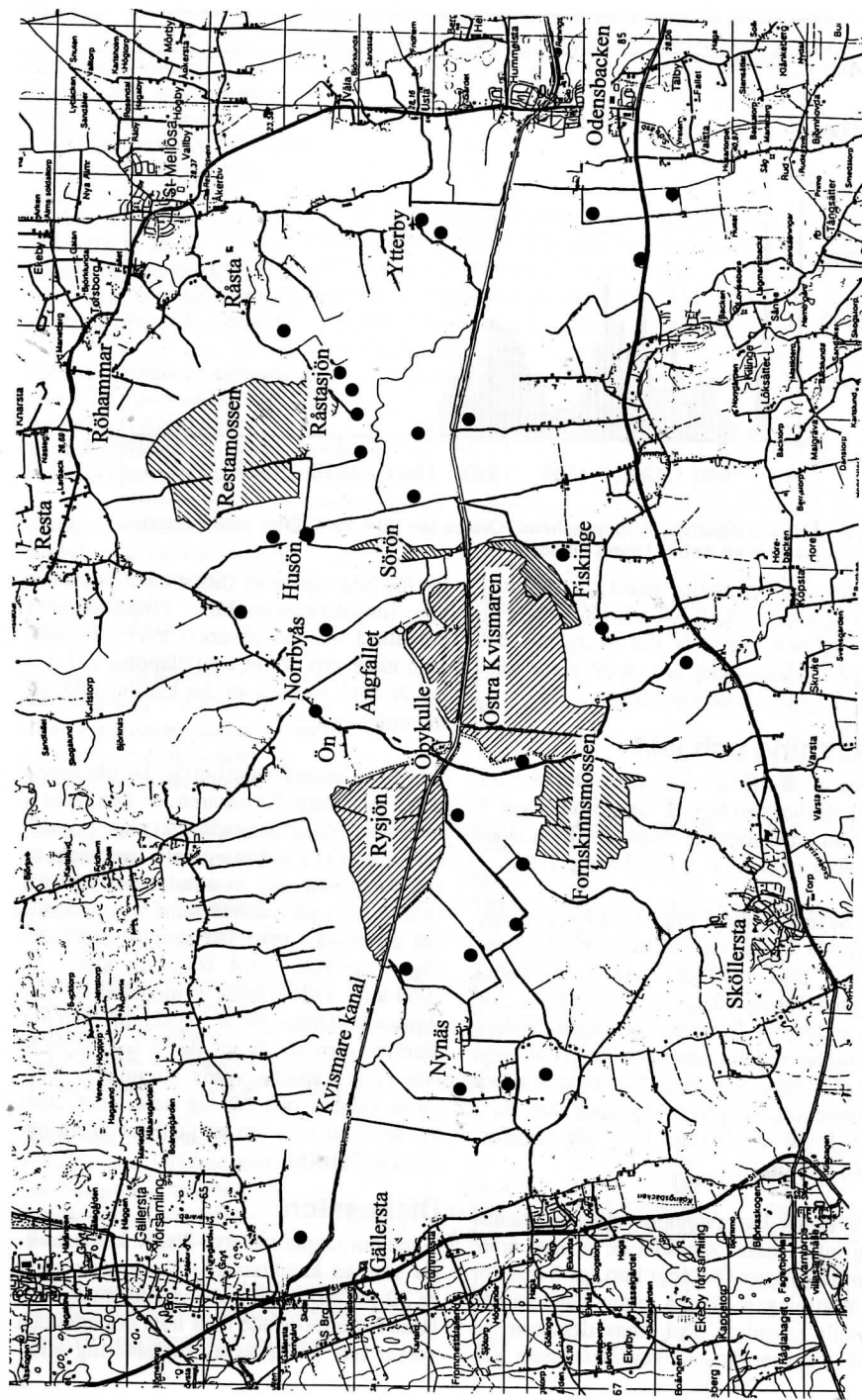
Materialet har kompletterats med observationer under april – augusti 1996. Dessa

iakttagelser är gjorda av personer som vistas mycket i området. De flesta är från april och maj. En del platser har sämre täckning än andra, men dessa är dock mindre lämpliga biotoper för arten. Totalt sett bör materialet ge en hygglig bild av rapphönsstammen.

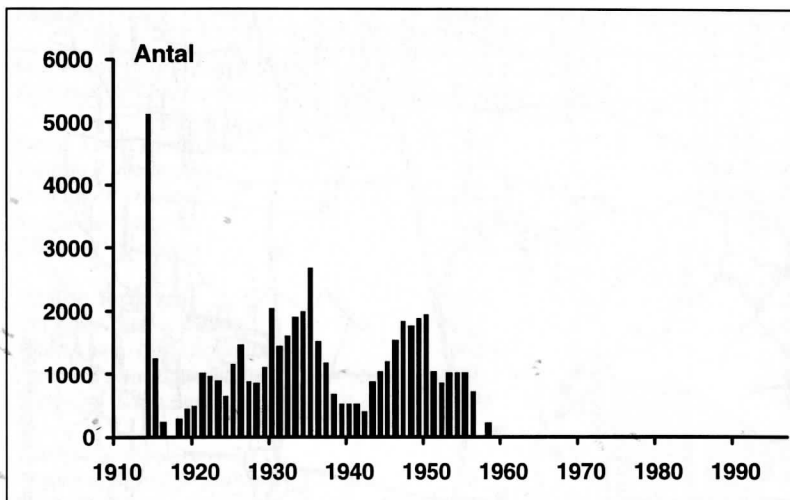
Inventeringsresultat

Rapphönsen visade sig vara ganska jämnt spridda i hela Kvismaredalen och totalt observerades minst 31 par. Två par finns strax utanför inventeringsområdet, men har ändå redovisats. Från några avsnitt, Ön-Öby kulle och området mellan Ängfallet-Sörön, som brukar vara säkra platser, finns inga observationer. Den enda riktiga koncentrationen av fåglar var som väntat vid Råstasjön, under våren spelade fyra, troligen fem tuppar där. Runt Husön-Råstasjön är det, liksom runt Öby kulle-Nynäs, någorlunda tätt mellan paren. Utmärkande för det första området och i viss mån också det andra är att fåglarna erbjuds en del skydd. Fälten bryts t ex av refugier i form av lador, vallar, energiskogar, åkerholmar, enstaka träd och buskar samt omställda åkrar. Vid inventeringen fanns inga ambitioner att notera häckningsframgång.

Tre par har med säkerhet inte fått ut några ungar, medan sju par har setts med kullar om totalt minst 37 ungar. Storleken i dessa

Figur 1 Karta över Kvismardalen som visar var spelande tuppar och par av rapphöns observerats april – augusti 1996.

Figur 2 Avskjutningsstatistik för raphöns i Örebro län 1914–1996. Efter 1958 rapporteras så få att de inte längre bokförs.

kullarna spannar mellan minst två till minst tolv ungar (>2, >2, 3, >4, >6, >8, >12). För de resterande paren är det okänt hur det gått med häckningen. De observerade kullarna är spridda i hela området.

Utsättning och jakt

Raphöns är väldigt stationära. Det betyder att få fåglar sprider sig längre än drygt 5 km från ett utsläppsområde, de flesta stan-
nar inom en radie av 1 km (Cramp 1994).

Vid Segersjö, öster om Odensbacken, har uppfödda fåglar satts ut regelbundet fram till och med 1993 då senaste omgången släpptes. Ett par släpptes då också vid Asker, söder om Katrineholmsvägen. Vidare har fåglar regelbundet satts ut i trakterna runt Kumlabby, väster om Gällersta. I själva Kvismareområdet har utsättning inte skett på många år (Örebro läns jaktvårdsförbund, muntligt).

Som synes har raphöns släppts utanför men inte i själva området de senaste åren. Kumlabby ligger för långt bort, ca 6 km, för att utsättningen där ska kunna påverka den aktuella stammen. Det finns dessutom en rejäl skogsbarriär emellan. Detsamma gäl-

ler för Segersjö som ligger ca 5 km öster om inventeringsområdet. Utsättningarna bör alltså inte ha påverkat kvismarestammen nämnvärt. Paret som släpptes vid Asker är dock så nära att det kan ha sökt sig in i området.

Jakt förekommer naturligtvis där utsläppen sker, men runt Kvismaren är den ytterst sparsam (Ölj). I den mån jakt sker i området så är den alltså marginell. Intressant är vad inrapporterade avskjutningssiffror till Örebro läns jaktvårdsförbund visar, förutsett att dessa i stort sett speglar beståndet (figur 2). Från 1914 fram till slutet av 1950-talet redovisades i medeltal 1 136 skjutna raphöns per år. Avskjutningen har därefter varit så låg att de få som skjutits inte längre ansetts värda att notera. Siffrorna gäller i och för sig hela länet, men ger ändå en vink om att jakt inte är en begränsande faktor.

Diskussion

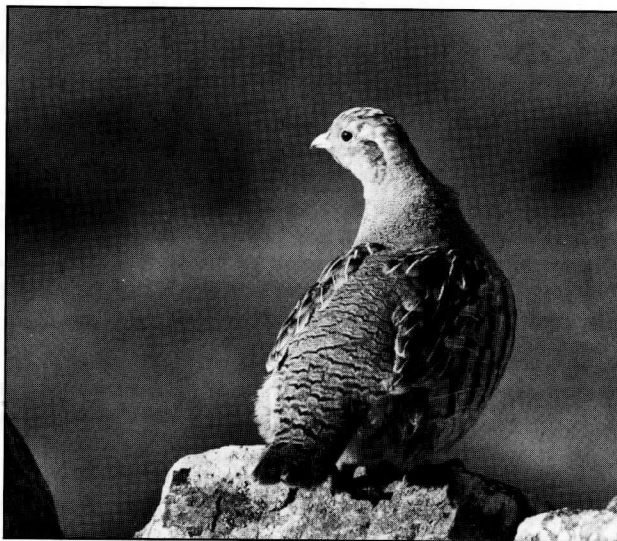
Även om raphönan inte längre kan betraktas som en karaktärsart i Kvismaren så är ca 30 par en förhållandevis god stam. Fåg-larna finns fördelade över hela området och verkar inte påverkas av inplantering eller

jakt. För Kvismareområdets del skedde den drastiska nedgången, liksom i övriga Sverige, under 1950-talet (Gerell 1979). Den hårda vintern 1951 påskyndade troligen utvecklingen.

Stammen kan nog aldrig bli vad den en gång varit eftersom markanvändning, växtföljder och de moderna jordbruksmetoderna begränsar födotillgången och lämnar lite skydd åt fåglarna. Den viktigaste begränsande faktorn för arten är kycklingarnas överlevnad. De är beroende av insekter på ogräs under sina första levnadsveckor (Gerell 1979, Cramp 1984).

Åkrar lagda i träda och kantzoner intill energiskogar med riklig ogräsförekomst finns förvisso, men en minskning av besprutningen mot insekter och ogräs i stråsäd samt slätter av dikesrenar skulle troligen förbättra ungfågelproduktionen. I dagsläget är kycklingarna i stort sett hänvisade till en energifattig kost bestående av bladlöss (Gerell 1979).

Rapphönans förekomst i Sverige sammanfaller i stora drag med områden med litet snödjup och milda vintrar (Gerell 1979).

Rapphöna

Foto: Tero Niemi

Även om det finns exempel på att stränga vintrar tagit hårt på stammen så tål arten, som egentligen är en stäppfågel, kylan. De vintrar som decimerat stammen värst har varit extrema, då periodvis isbark eller djup snö hindrat fåglarna att komma åt födan, så var t ex fallet 1942 och 1951.

Färska data från södra Sverige anger en möjlig vinterdödlighet till 26 %, beräknat på 5 vintermånader (Svensson 1996). Om detta är normalt återstår att se men med en god reproduktion bör arten klara detta.

Ett tack till länsjaktvårdare Rikard Södergren samt alla observatörer i Kvismaren som lämnat mig information.

Referenser

- Cramp, S. 1994. The Birds of the Western Palearctic, Volume II, Hawks to Bustards.
- Gerell, R. 1979. Rationella jordbruket bakom rapphönans tillbakagång men små åtgärder kan öka trivseln, Svensk Jakt 2:82-85.
- Svensson, S. 1996. Vinterfågelrykningen 1995/96, SOF, Fågelåret 1995:20-22, Stockholm.
- Örebro läns jaktvårdsförbund. Avskjutningsstatistik och vissa övriga uppgifter.